

Principii de bază ale restaurării documentelor istorice

FLOREA OPREA

Restaurarea documentelor istorice este o activitate importantă și necesară pentru acele obiecte care au suferit degradări ce le pun în pericol existența și utilitatea socială, culturală și științifică. Pe de altă parte, restaurarea comportă un ansamblu complex de operațiuni și tratamente care au un impact sever asupra obiectului, în special asupra aspectului său general și asupra structurii materiale. Ca urmare, activitatea de restaurare trebuie să respecte anumite reguli cu valoare de principiu care să garanteze, în cel mai înalt grad, autenticitatea și integritatea obiectului tratat.

Aceste principii pot fi grupate în două categorii: principii de bază (fundamentale sau generale), pe de o parte, și principii speciale sau tehnice, pe de altă parte. Scopul prezentei lucrări se înscrie în domeniul principiilor de bază sau generale ale restaurării documentelor istorice.

Problema principiilor generale a fost abordată relativ recent în literatura de specialitate sub aspectul identificării și definirii lor. Cel mai adesea, principiile de lucru se regăsesc în conținutul recomandărilor practice. Analizând această problemă, am putut constata că exigențele ce stau în fața restauratorului sunt definite de unii autori ca principii generale, în timp ce alții le consideră ca fiind criterii ale restaurării. Chiar și în cuprinsul uneia și aceleleași lucrări se operează adesea alternativ cu conceptele de principiu și criteriu pentru definirea aceluiași exigențe. Din aceste motive ni se pare utilă o discuție legată de sensul și înțelesul acestor termeni.

În limba greacă veche, cuvântul *kriterion* înseamnă o modalitate de a judeca ceva. Din familia acestui cuvânt mai fac parte *krino* (a judeca, a cântări, a delibera) și *kritis* (judecător). Pe filieră indoeuropeană aceeași temă a dat în limba latină *vorbele cerno* (a cerne) și *discerno* (a discerne). În limbile moderne cuvântul *criteriu* nu și-a schimbat prea mult sensul lexical. Astfel, el este definit ca un „punct de vedere, principiu, normă, pe baza cărora se face o clasificare, o definire, o apreciere”¹ sau „rule or example by which correct judgement can be made”².

Pe de altă parte, cuvântul *principiu* provine din limba latină (*principium*) și definește „începutul, originea”, elementele având în exprimare modernă sensul de

¹ *Dicționar explicativ al limbii române*, DEX, Ed. Academiei, București, 1975.

² M. Ph. West, Y. G. Endicott, *The new english dictionary*, ed. IV, London, 1961.

„element fundamental, idee, lege de bază pe care se întemeiază o teorie științifică, un sistem doctrinar, o normă de conduită” sau „general truth or law at the bottom of other laws; general reason for action”. În forma de plural (principii) exprimă totalitatea legilor și a noțiunilor de bază ale unei discipline.

Prin urmare, un principiu are rolul de a călăuzi un mod de acțiune sub aspect conceptual, pe când un criteriu dirijează alegerea sau folosirea unor posibilități dintre multe altele existente, în funcție de scopul urmărit. Principiile constituie imperative la care se raportează sensul și scopul acțiunii de restaurare, în timp ce criteriile acționează ca imperative care se referă la alegerea materialelor, a tehnicilor și procedeelelor de lucru cele mai adecvate. Așadar, restauratorul va urma în acțiunea sa profesională principiile de lucru ce țin de deontologia acestei activități, pentru a nu comite erori de concepție și, pe de altă parte, va apela la criteriile pentru alegerea celor mai bune materiale, tehnici și procedee pentru a asigura eficiența muncii sale și a nu ajunge la erori tehnice. Flieder și Duchein¹ avertizează că principiile restaurării sunt universale și viguroase.

Valorificând datele din literatura de specialitate și propria noastră experiență, ne asumăm sarcina de a crede că activitatea restauratorului de documente istorice trebuie să fie călăuzită de 10 principii de bază pe care le socotim atât de importante încât ele se constituie ca un adevărat decalog al profesionalistului în restaurare. Acestea sunt următoarele:

1. Principiul admiterii necesității tratamentului

În aplicarea acestui principiu trebuie tranșată prin da sau nu întrebarea dacă un obiect ce prezintă anumite forme de degradare sau denaturare față de aspectul inițial trebuie sau nu să fie restaurat. Din acest punct de vedere, obiectul istoric deținut în arhive, în muzee sau în biblioteci poate prezenta diferite forme de degradare care să pună în dificultate deținătorul, restauratorul sau conservatorul în privința admiterii sau a respingerii tratamentului. Astfel, în situația unor degradări aparent stabilizate sau poate chiar inactice s-ar putea considera că restaurarea ar afecta aspectul de vestigiu al trecutului și patina istorică a obiectului, ceea ce ar determina respingerea ideii de restaurare. Pe de altă parte, s-ar putea ca, pentru unele obiecte inedite, să fie necesar cu prioritate un studiu de prezentare și introducere în literatura de specialitate și apoi să se pună în discuție problema restaurării. Totodată, investigatorul conștiincios ar putea să identifice forme subtile de evoluție necontrolată a degradării obiectului și să insiste pentru necesitatea restaurării.

Wachter este de părere că înainte de restaurare trebuie văzut dacă aceasta este necesară sau pot fi organizate doar măsuri de protecție. Pentru acest autor admiterea restaurării presupune ca deteriorarea să fie în asemenea măsură încât obiectul să nu mai poată fi folosit. El opinează explicit că restaurarea se face numai în cazuri limită. În concepția sa, custodele de depozit sau deținătorul poate să ia în considerare executarea unei copii însoțite de retragerea originalului din circuit, fără a fi restaurat¹.

Flieder și Duchein lasă în seama conservatorului decizia dacă restaurarea unui document este necesară sau dacă obiectul poate fi conservat în starea sa

¹ Françoise Flieder, M. Duchein, *Livres et documents d'archives sauvegarde et conservation. Cahiers techniques, musées et monuments*, 6. Protection du patrimoine culturel, UNESCO, 1983, 89 p. (Traducere prescurtată în „Probleme de patologie a cărții”, vol. XXIV, București, 1988, p. 108–120).

² Wolfgang Wachter, *Buchrestaurierung*, Leipzig, 1983, 242 p. (Traducere prescurtată în „Probleme de patologie a cărții”, vol. XXII, București, 1986, p. 297–300).

„degradată“ prin retragerea din circuitul consultării și păstrarea într-un depozit special, în condiții climatice convenabile. Autorii menționați fac totodată distincția între tratamentele de salvare (uscarea după calamități, dezinfecție) fără restaurare și tratamentele de restaurare³.

Sub autoritatea acestui principiu se află totodată opțiunea unei restaurări parțiale (a unui aspect, a unei părți etc.) sau admiterea unei restaurări complete, precum și excluderea (neadmiterea) unor tratamente acceptate în alte cazuri similare. Astfel s-ar putea admite restaurarea exclusivă a învelitorii din piele a copertelor unor volume sau restaurarea ferecăturilor metalice fără desfacerea volumelor, după cum se poate hotărî – și cel mai adesea se practică – respingerea tratamentului de albire a hârtiei.

În general, admiterea sau respingerea necesității tratamentului este stabilită de o comisie tehnică din care fac parte, în mod obligatoriu, deținătorul sau custodele de depozit, conservatorul, analistul care a investigat cauzele și formele de degradare și restauratorul, iar, după caz, pot fi invitați și alți specialiști. Comisia va hotărî în mod explicit – prin da sau nu – dacă restaurarea este necesară și se va pronunța și în privința celorlalte principii ale restaurării ce urmează a fi expuse mai departe în această lucrare.

Flieder și Duchein subliniază și ei că restaurarea nu poate fi concepută decât ca o activitate de echipă, în care restauratorul deține rolul principal. În acest domeniu, afirmă ei, trebuie să existe o colaborare strânsă între conservator, restaurator și investigatorul științific, fiecare din ei având responsabilități proprii. Asumarea deciziei impusă de principiul admiterii necesității tratamentului de către o singură persoană este cel mai adesea dăunătoare sau cel puțin riscantă⁴.

2. Principiul oportunității tratamentului are de soluționat întrebarea dacă tratamentul de restaurare – hotărât ca fiind necesar – trebuie executat imediat sau într-un viitor programat. Soluționarea acestei situații pare simplă numai la prima vedere, deoarece în practică apar elemente conjuncturale care influențează fundamentarea opțiunii. Astfel, un document degradat grav, aflat la limita existenței fizice, ar trebui restaurat imediat, dar pe de altă parte restauratorul se poate confrunta cu mai multe asemenea urgențe care să concureze cu temeiuri egale. Asemenea situații pot să apară în cazul arhivelor sau colecțiilor calamitate (foc, inundații, vandalisme), dar și în situația unei capacități restrânse de lucru a laboratorului. Prioritățile vor fi atunci determinate de factori colaterali, cum ar fi nevoia de a folosi unele documente în activități imediate sau oricum anterioare altora în care ar putea fi solicitate celelalte.

Pentru protecția documentelor care așteaptă să fie restaurate trebuie concepute măsuri speciale de ocrotire. Astfel, pentru documentele inundate se recomandă congelarea lor în pungi de plastic și uscarea prin liofilizare⁵, iar pentru filele friabile se utilizează tehnica de capsulare⁶.

În unele situații, prioritatea accesului la restaurare este determinată de motive economice. Astfel, veniturile obținute de pe urma restaurării prioritare a unui anumit document ar putea fi tentante pentru soluționarea unor nevoi de aprovizionare urgente și ar putea plasa în poziția de așteptare documente cu o degradare mai severă.

³ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ Waters P., *Procedures for salvage of water-damaged library material*, Library of Congress, Washington, 1975, 30 p.

⁶ Idem, *Assesments of lamination and encapsulation*, in: „International Conference on the Conservation of Library and Archive materials and the Graphic Arts“, 1980, Society of Archivists and Institute of Paper Conservation, Cambridge London, 1980, p. 74-82.

Cuhna subliniază că la stabilirea priorităților de lucru efectul calculului economic în activitatea de restaurare necesită mult discernământ și este dificil de luat o hotărâre chiar și în cazul extrem în care se pune problema restaurării unui unicat de mare valoare pentru care ar fi nevoie să se cheltuiască o sumă de bani egală cu cea necesară pentru restaurarea unui număr mare de cărți mai puțin valoroase⁹.

Ar putea exista și cazuri de condiționare subiectivă a accesului la restaurare, cum ar fi tentația de a considera că un document foarte vechi este mult mai important decât un document din ultimele decenii, indiferent de concentrarea și semnificația informațiilor conținute și de starea de degradare. Pe de altă parte, nu sunt rare situațiile de manifestare a unor tendințe potrivit cărora documente care se referă la evenimente revoluate sau condamnate de istoria contemporană să fie socotite lipsite de importanță, să se aprecieze că nu merită atenția restauratorului sau să fie blamată persoana care ar căuta să le păstreze.

Wachter îndeamnă la întocmirea unei liste cu obiectele de restaurat și starea în care se află, pentru ca opțiunea să se bazeze pe cunoașterea priorităților concurente¹⁰. Asemenea considerente impun necesitatea unui plan de accesibilitate la restaurare a documentelor care să țină seama prioritar de starea de degradare și apoi de toate celelalte aspecte.

3. Principiul investigării stării de păstrare și conservare a documentelor înainte de restaurare.

Înainte de începerea oricărei operațiuni de restaurare este necesară investigarea stării de păstrare și conservare a obiectului sub toate aspectele care definesc rezistența și durabilitatea în timp și la folosire, precum și în privința cauzelor care au provocat degradări sau a evoluției și intensității proceselor de deteriorare.

Necesitatea investigării obiectului înainte de restaurare constituie o practică generală, iar importanța sa a fost subliniată în mod explicit în literatura de specialitate. Astfel, Wachter îndeamnă la găsirea modului celui mai avantajos de restaurare prin investigare¹¹, iar Flieder și Duchein avertizează că, prin studiul documentului înainte de restaurare, se va face descrierea obiectului, a stării de conservare, analiza tuturor constituenților, a aspectelor de deteriorare, fundamentarea alegerii tehnicilor de restaurare. Toate aceste date vor fi trecute într-o fișă tehnică deschisă ce urmează a fi completată și cu tratamentele aplicate, iar la dosarul de investigare-restaurare se vor anexa și fotografiile executate înainte, pe flux sau după finalizarea restaurării¹².

V. Vinas și R. Vinas avertizează că este necesar ca, în procesul investigării, să se identifice valoarea istorică și documentară a obiectului, caracteristicile materiale, transformările suferite și să se finalizeze cu diagnoza exactă a alterărilor structurale și funcționale¹³.

Autorul acestor rânduri a publicat o lucrare specială asupra acestui subiect. Subliniem însă că trebuie analizată natura și gradul de îmbătrânire sau alterare a suportului grafic, natura și stabilitatea cernelurilor și a pigmentilor, integritatea și stabilitatea legăturii sau a montajului în care se prezintă documentul, tipul și

⁹ G.D.M. Cunha, *Conservation of library materials. A manual and bibliography on the care, repair and restoration of library materials*, Matuchen, 1967. Traducere prescurtată în „Probleme de patologie a cărții”, vol. VIII, București, 1973, p. 169.

¹⁰ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

¹¹ *Ibidem*.

¹² Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

¹³ V. Vinas, R. Vinas, *Traditional restauration techniques: A RAMP Study*, PGI-88/WS/17, Paris, 1988, p. 4-6.

eficiența mijloacelor sau a formei de păstrare în care se află documentul. Analistul sau investigatorul trebuie să formuleze sugestii asupra tratamentelor de restaurare pe care le recomandă, precum și limite sau excluderi de tratamente specifice. Toate aceste date se consemnează de obicei în buletine de analiză ¹⁴.

4. Principiul raportării la posibilitățile tehnice și profesionale ale laboratorului definește necesitatea de a analiza în ce măsură resursele de care dispunem (materiale, aparatură, bani, nivelul progresului tehnic, posibilitățile de documentare în vederea adoptării celor mai bune rețete, nivelul de calificare și experiența concretă de lucru a restauratorilor) sunt suficiente sau asiguratorii pentru a purcede fără riscuri la executarea restaurării. V. Vinas și R. Vinas recomandă renunțarea la orice tratament care solicită resurse tehnice și umane care depășesc posibilitățile existente ¹⁵.

Flieder și Duchein consideră că alegerea restauratorului constituie o problemă de mare importanță ce revine conservatorului, care va ține seama de natura obiectului, problemele pe care le prezintă, reputația profesională și specialitatea restauratorului ¹⁶. Din acest punct de vedere, executarea unei restaurări în condiții precare, cu mijloace improvizate sau de către persoane care nu sunt suficient de sigure pe meseria lor constituie cel mai adesea un rău semnificativ adus documentelor.

Situații de această natură pot să apară la documente cu alcătuire complexă, cum ar fi unele manuscrise care au miez lemnos în interiorul copertelor, o îmbrăcătură din piele sau textilă, o ferecătură metalică a scoarțelor, ornamentată cu pietre sau email, pagini pictate etc. În asemenea cazuri este necesară participarea pe specialități a restauratorilor obișnuiți cu lucrul pe categoriile materiale respective. Altfel, riscul de a compromite obiectul este major.

Cele mai frecvente necazuri provin însă din abordarea restaurării de către persoane care nu au o suficientă experiență de lucru independent și nu sesizează momentul sau situația în care ar putea greși. Teribilismul și egocentrismul sunt dăunătoare oricărui restaurator. Succesul unei restaurări corecte este asigurat în primul rând de consultarea colegilor și a altor specialiști și de asigurarea execuției de către alții mai calificați a unora dintre etapele restaurării.

Desigur că din acest punct de vedere se ridică problema responsabilității tratamentului și a întregului complex de operațiuni. Din această cauză, în orice laborator de restaurare este bine ca cel mai calificat să fie numit sau să fie acceptat să vegheze la calitatea lucrărilor executate de către colegii cu experiența de lucru insuficientă.

5. Principiul raportării la forma inițială a obiectului.

Orice operațiune de restaurare trebuie să își propună readucerea obiectului restaurat la forma inițială, respectiv aceea dată de creatorul său. Avertismentele și recomandările legate de respectarea acestui principiu sunt cele mai frecvente în literatura de specialitate. Astfel, chiar în definiția restaurării este cel mai adesea cuprins acest principiu, fie ca scop al restaurării, fie ca o condiție esențială. De pildă, în documentatul dicționar scris de Roberts și Etherington se scrie:

¹⁴ Florea Oprea, *Principii ale aplicării tratamentelor chimice în lucrările de restaurare*, în „Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal”, vol. III, București, 1984, P. 25–32.

¹⁵ V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

¹⁶ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

„Restaurare. Procesul de readucere a unei cărți, document sau alt material de arhivă, cât mai aproape posibil de starea sa inițială”¹⁷.

V. Vinas și R. Vinas arată că scopul restaurării este de a restabili integritatea fizică și funcțională a lucrării prin remedierea alterărilor care s-au produs. Tot ei solicită însă respect pentru orice adăugire complementară care este o parte inseparabilă a istoriei obiectului însuși¹⁸.

Wachter admite că restaurarea presupune în orice caz o modificare, dar insistă că scopul restaurării este de a transmite obiectului restaurat cât mai multe din calitățile originalului deteriorat. Tot el insistă ca, în cazul restaurării unei cărți ce aparține unei colecții, operațiunile să se execute în stilul acelei grupări de volume pentru a se evita distonanțele estetice, stilistice și funcționale, iar la restaurare să se utilizeze materiale originale și tehnici de epocă¹⁹.

Crespo și Vinas recomandă ca, în satisfacerea acestui principiu, restauratorul să urmărească respectarea și recuperarea integrității totale și absolute a operei restaurate, prin evitarea modificărilor reale sau aparente ale autenticității și valorii documentare, eliminarea materialelor care maschează aspecte ale operei și posibilitățile de interpretare corectă a acesteia, stabilizarea elementelor originale degradate și reîncorporarea tuturor fragmentelor dispersate cu reconstrucția părților lipsă când acestea au fost precis identificate că au apărut ca efect al degradării²⁰.

Flieder și Duchein ne reamintesc sfaturile lui Jean Moor (1956) după care „a restaura înseamnă a permite conservarea și consultarea unei lucrări în condiții normale printr-un aport minim de elemente noi și cu respect aproape absolut al elementelor vechi, ansamblul redevenind solid și rămânând estetic”. Decurgând de aici, autorii menționați susțin, cu deplin temei, că „păstrarea originalității documentului trebuie să constituie grija cea mai importantă a restauratorului” și că nici o parte nu poate fi îndepărtată doar din motive estetice deoarece integritatea ar fi compromisă²¹.

Acest principiu exclude de la început orice tentație de modificare dimensională a obiectului cum ar fi tăierea tranșelor laterale ale cărții relegate (din păcate practică cu multă plăcere de legătorii nefamiliarizați cu exigențele restaurării), tăierea de aliniere „estetică” a unor margini ale foilor volante și alte asemenea operațiuni.

Principiul raportării la forma inițială (originară) a obiectului obligă restauratorul să recupereze orice fragment, oricât de neînsemnat și să-l integreze în ansamblul obiectului la locul potrivit. Această integrare, ca și asamblarea părților fragmentate cer multă fantezie, în special când locul fragmentului nu este destul de evident. În asemenea cazuri ajută modul în care se potrivesc liniile de rupere, fragmentele de litere, urmele sitei de turnare a hârtiei, eventuale pete etc.

În numeroase cazuri – la aceiași legători fără experiență în domeniul restaurării – există tendința de a se renunța cu lejeritate la copertele originale ale cărților și registrelor în „beneficiul” unor noi.

În unele situații, raportarea la forma originară a obiectului devine o problemă cu adevărat grea. Astfel, unele documente cu o vechime mare au suferit

¹⁷ M. T. Roberts, D. Etherington, *Bookbinding and the conservation of books. A dictionary of descriptive terminology*, Washington, 1982, 296 p.

¹⁸ V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

¹⁹ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

²⁰ Carmen Crespo, V. Vinas, *La preservacion y restauracion de documentas y libros en papel. Un studio del RAMP con Directrices*, P.G.I., 84/WS/25, Paris, 1984, p. 46-47.

²¹ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

în timp modificări semnificative ale aspectului inițial. Cazuistica este bogată, dar ar putea fi grupată pentru cele mai multe cazuri, după cum urmează:

A. Unele documente au suportat în trecut diferite operațiuni de consolidare, începând cu lipirea rupturilor cu hârtie sau bandă adezivă și terminând cu legarea sau reglarea obiectului într-o altă tehnică decât cea inițială. Restauratorul are de hotărât asupra a ceea ce menține din elementele și tehnicile adăugate și la care dintre ele renunță. Cel mai adesea, benzile adezive și hârtia lipită pentru consolidare sunt îndepărtate dacă pe acestea nu s-a scris în decursul timpului. La fel se îndepărtează unele materiale de consolidare și montaj incompatibile, cum ar fi capacele de sârmă care provoacă apariția de rugină pe hârtie.

B. Altă categorie de documente create și păstrate o perioadă de timp ca unități individuale au fost apoi montate sau legate într-un singur corpus. Este cazul așa-numitelor coligate care conțin 2-3 sau mai multe titluri independente într-un singur volum și care au intrat în evidențele de gestiune și în bibliografia de specialitate în această formă. Nu este ușor pentru restaurator să decidă ce are de făcut: să reconstituie titlurile inițiale ca volume independente sau să reconstituie coligatul? Cuvântul deținătorului este decisiv în această privință.

C. O a treia categorie de documente au suferit de-a lungul timpului interpolări de file noi printre cele vechi. Este cazul, în special, al atlaselor geografice care au fost aduse la zi de către unii deținători particulari prin interfolierea permanentă a unor hărți noi lângă cele vechi, astfel încât atlasul respectiv poate să conțină hărți ce se întind pe câteva secole ulterioare apariției obiectului original. Colecționarul care a efectuat acest mixaj a urmărit utilitatea volumului pentru sine și pentru geopolitica contemporană, dar modul cum a mixat filele dă obiectului un aspect heterogen (nu toate foile au aceeași mărime), iar citarea lor ca document pune adesea în încurcătură cercetătorul. Pentru asemenea situații opinăm că este corect să se reconstituie obiectul în forma sa originală, iar colile adăugate ulterior să fie asamblate într-un volum separat, deoarece volumul original este o unitate distinctă, iar cel de-al doilea este o colecție de unități volante.

D. La alte grupuri de documente lipsesc părți semnificative din întreg, ceea ce descumpănește logica restauratorului. Putem găsi astfel documente cu format inițial neidentificat la care a mai rămas un singur fragment, volume de carte sau manuscris la care s-au mai păstrat câteva file sau poate numai una. Este dificil pentru restaurator să hotărască ce are de făcut în asemenea situații.

Din practica noastră se desprind câteva categorii de cazuri:

Documente, foi volante de format mare (în general, hărți sau planuri) la care s-au pierdut sferturi sau jumătăți de coală după linii de rupere neuniforme. În asemenea situații se întregește cu material de completare zona care lipsește până la formatul deductibil sau la un format rectangular impus de formatul celorlalte piese ale colecției.

– Documente, foi volante de format obișnuit la care lipsesc unul sau mai multe fragmente delimitate de liniile de pliere. În acest caz, se completează zonele lipsă până la întregirea suprafeței documentului în limitele sale inițiale.

– Lipsa unor file cu apariția de file desperecheate în fasciculele cărților sau manuscriselor și registrelor. În asemenea situații, se completează fila desperecheată pe o lățime de 2-3 cm de la linia de pliere pentru a se marca poziția filei pierdute și pentru a se putea face coaserea corectă a fascicolului în volum.

– Lipsa completă sau parțială a scoarțelor volumelor. Dacă lipsește o singură scoarță se restaurează legătura prin completarea scoarței absente, în maniera pe care o prezintă cealaltă scoarță. Dacă lipsesc ambele scoarțe, se leagă volumul într-o

tehnică specifică datei și zonei geografice sau culturale în care a fost creat volumul, folosindu-se eventual modele similare sau apropiate.

6. Principiul compatibilității tratamentelor și operațiunilor.

Dincolo de compatibilitatea estetică și funcțională a tratamentelor și operațiunilor de restaurare, acest principiu statuează aceeași necesitate pe care a impus-o în medicină: „primum non nocere”. Această idee este susținută de V. Vinas și R. Vinas, care insistă ca restauratorul să discearnă cazuistica, deoarece, ca și în medicină, „there are no illness, only patients”. Autorii respectivi avertizează asupra nevoii de evitare a oricărui proces care implică modificări reale sau aparente ale valorii autentice specifice lucrării și constată că restaurarea cere un foarte dezvoltat simț al responsabilității, în virtutea căruia restauratorul trebuie să fie receptiv la criticism ²².

Cuhna aduce în discuție opinia lui Santucci, care descrie pericolul potențial ce poate decurge din aplicarea unor procedee empirice în conservare și restaurare ²³. Wachter insistă ca materialele să fie utilizate numai după recomandarea chimistului și să se urmărească atingerea rezistenței inițiale, ținând cont de compatibilitate și durabilitate ²⁴.

Flieder și Duchein recomandă ca alegerea procedeelelor să se facă după criteriul valorii documentelor. Astfel se pot accepta procedee rapide pentru periodice și documente arhivistice de serie, dar pentru manuscrise trebuie folosite procedee sofisticate. Determinarea compatibilității trebuie să se facă după anumite criterii de alegere a materialelor, urmărind eficacitatea și permanența tratamentului, precum și stabilitatea și inocuitatea produselor și procedeelelor de aplicare ²⁵.

Rezultă că la restaurare trebuie să se folosească materiale și substanțe de cea mai bună calitate și numai după ce efectul lor benefic a fost confirmat de literatura de specialitate acreditată sau a fost verificat în laboratorul propriu de specialiști credibili. Referitor la această exigență, autorul a identificat mai multe principii domeniile ale aplicării tratamentelor chimice în lucrările de restaurare ²⁶.

7. Principiul reversibilității tratamentelor și operațiunilor

Acest principiu impune ca orice operațiune de adăugire, completare sau montare să fie reversibilă prin metode accesibile restauratorului. Această cerință este impusă în special de două motive:

- oferă posibilitatea reluării tratamentelor de restaurare în cazul unor noi degradări sau pe măsura perfecționării tehnice. Repetarea restaurării este oricum o necesitate determinată de faptul că restaurarea este o activitate de întreținere.
- salvează situații de accidente tehnice privind aplicarea greșită a unor tratamente sau operațiuni.

Nevoia respectării acestui principiu a fost subliniată și de alți autori. Astfel, Flieder și Duchein socotesc acest principiu ca imperativ fundamental al restaurării, subliniind că orice restaurare trebuie să fie reversibilă, iar obiectul să poată fi

²² V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

²³ G. D. M. Cunha, *op. cit.*

²⁴ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

²⁵ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

²⁶ Florea Oprea, *Investigația de laborator – etapă premergătoare restaurării*, în „Revista Arhivelor”, anul LXII (1985), vol. XLVII, nr. 3, p. 291–301.

recuperat în starea sa inițială dacă restaurarea nu dă rezultatele scontate sau dacă tehnica utilizată trebuie să fie înlocuită prin tehnici moderne mai avantajoase²⁷.

Wachter este de părere că reversibilitatea tratamentelor trebuie să primeze în fața rentabilității²⁸. V. Vinas și R. Vinas recomandă ca executarea întregii restaurări să se facă prin procedee care să țină cont de principiul reversibilității²⁹.

Reversibilitatea este o problemă avută în vedere de orice restaurator, în special când lucrează cu obiecte cu o constituție complexă. În asemenea situații se procedează la demontarea obiectului într-o ordine inversă celei parcurse la montarea inițială (originară), iar remontarea finală, după restaurarea părților, va parcurge cu fidelitate etapele montării de început. Din această cauză, înainte de a aborda restaurarea unor asemenea obiecte este necesară elaborarea planului de montare urmat (sau presupus că a fost urmat) de creatorul obiectului, apoi a planului de demontare sub toate aspectele sale (reversibilizarea lipiturilor, decuplarea îmbinărilor mecanice etc.) și a planului de remontare. De pildă, la restaurarea unei hărți alcătuită din mai multe coli se va consemna în planul de montare prin desenarea unei schițe cu careuri, având numere pentru fiecare coală, iar colile vor purta pe verso, după demontare, aceleași numere scrise cu creion negru de carbon. Pe schiță, la limita dintre careuri, se va marca cu „+” coala care se suprapune peste vecina și cu „-” coala sublipită. Marcajul se va face pe toate cele patru laturi ale unei coli și pentru toate colile. Se va identifica astfel ordinea în care au fost lipite colile și mai ales care este prima și care este ultima. Să nu ne mire când găsim că lipirea colilor a început din mijloc. Cunoașterea ajută la dezlipirea și apoi la remontarea corectă a colilor. Încălcarea acestui amănunt poate crea restauratorului necazuri mai mari decât ar putea presupune la prima vedere.

La o carte sau la un registru este necesară notarea în planul de montare-demontare-remontare a structurii pe fascicule (câte fascicule, câte coli la fiecare fascicul), a tipului de legătură și de coasere, ordinea eventualelor elemente de montaj etc. Omitând această operațiune ne vom confrunta cu neclarități privind împerecherea filelor conjugate aparținând aceluiași fascicul sau cu alte necazuri.

8. Principiul interdicției completării textului absent.

Acest principiu statuează că restauratorul nu are voie să procedeze la completarea textului în zonele în care acesta lipsește datorită lipsurilor din suport sau ca urmare a degradării scrisului. Deși Crespo și Vinas acceptă reconstrucția documentului degradat, inclusiv în ceea ce privește grafia absentă dar cu recunoașterea adăugirilor față de original³⁰, Flieder și Duchein insistă ca în nici un caz nu trebuie retușată linia unui desen sau a unei miniaturi și nici să se rescrie un text al unei părți care a fost deteriorată, deoarece s-ar denatura autenticitatea piesei. Autorii respectivi avertizează că lizibilitatea unui text nu trebuie alterată³¹, iar în ceea ce ne privește, noi acceptăm acest punct de vedere și îl interpretăm ca fiind valabil și pentru textele cu lizibilitate foarte slabă sau absentă.

În cazul în care documentul original este însoțit sau are în altă parte o transcriere sau o traducere a textului integral al piesei, executată în vremea când nu suferise degradări ale textului, se poate executa un facsimil în care să se reconstituie textul în stilul originalului, dar acesta trebuie să fie considerat numai

²⁷ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

²⁸ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

²⁹ V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

³⁰ Carmen Crespo, V. Vinas, *op. cit.*

³¹ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

ca un studiu sau o propunere, privind imaginea pe care documentul a avut-o inițial. Din acest punct de vedere nu suntem de acord cu definiția dată într-o lucrare de specialitate după care facsimilistul este confundat cu restauratorul, de vreme ce este prezentat ca „one who restores a book or binding in such a manner that it retains its contemporary appearance”. Respectarea acestui principiu constituie pentru restaurator un act de mare responsabilitate de la care nu se poate abate fără riscul unor grave prejudicii aduse documentului restaurat.

Pentru imaginile nontextuale pot să existe însă excepții. Astfel, ca urmare a progresului de prelucrare automată a imaginilor a apărut posibilitatea de a se restaura imaginile fotografice cu ajutorul calculatorului electronic. Totodată, în cazul documentelor topografice, este posibilă completarea unor aspecte cu creion negru în zonele degradate. Este în special cazul unor marcaje grafice privind drumuri, hotare, laturi și alte asemenea însemnări care au o linie rectilinie sau deductibilă și care a fost segmentată de absența (pierderea) suportului. În această situație se află zonele de exprimare topografică a viilor, livezilor, suprafețelor lacustre sau marine și altele care au o prezentare topografică uniformă. La fel se pot completa și unele planuri sau schițe tehnice unde liniile desenului sunt discontinue ca urmare a degradării suportului, mai ales că în acest caz restauratorul ar putea fi ajutat și de anumite exprimări matematice ale dimensiunilor.

Trebuie să facem totuși mențiunea că și în cazurile în care intervenția de completare a imaginilor nontextuale discutate mai sus este posibilă, restauratorul o face întotdeauna într-o formă reversibilă. În practică, asemenea intervenții se execută, în special, pe obiecte destinate expunerii în muzee și expoziții, pentru a spori efectul estetic și emotiv.

9. Principiul evidențierii discrete a tratamentelor și intervențiilor de restaurare.

Tentația de a asigura prin restaurare o lucrare perfectă sub aspectul identității absolute între partea originală și părțile adăugate riscă să pună în discuție autenticitatea obiectului restaurat. Din această cauză, restauratorul va proceda în așa fel încât intervențiile sale de consolidare și completare să fie observabile la o analiză discretă fără a fi necesare mijloace sofisticate de cercetare. Astfel, culorile materialului adăugat vor avea o tonalitate cu circa 10% mai scăzută sau ușor diferită față de original. La unele obiecte tridimensionale, cum ar fi pecețile atârinate, completarea cu material se face după un plan ușor denivelat față de planul originalului.

Wachter cere ca restaurarea să fie evidentă la prima vedere¹². Flieder și Duchein recomandă ca părțile care lipsesc să se înlocuiască (sau să se completeze) cu materiale de aceeași natură, într-un mod discret dar aparent¹³. V. Vinas și R. Vinas recomandă ca la reconstituirea elementelor lipsă să se folosească materiale de calitate recunoscută care când sunt încorporate în lucrare să poată fi ușor identificate ca neformând parte integrantă din original¹⁴.

10. Principiul întocmirii, păstrării și accesibilității documentației tehnice de restaurare.

Acest principiu impune obligația ca pentru documentul restaurat să se întocmească un dosar care să conțină: rezultatele investigației de laborator privind

¹² Wolfgang Wachter, *op. cit.*

¹³ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

¹⁴ V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

starea documentului înainte de restaurare, formele de degradare prezente și cauzele acestora, inclusiv nivelul noxelor existente (microorganisme, pH, substanțe corosive sau poluante etc.); fotografiile generale sau de detaliu, înainte de restaurare, pe fluxul lucrărilor de restaurare și după restaurare, tratamentele de restaurare aplicate, data restaurării, laboratorul și restauratorul, indicații de păstrare și conservare a obiectului după restaurare, inclusiv recomandări de limitare a folosirii când este cazul, eventual un facsimil de reconstituire, cu menționarea numelui autorului.

Nevoia întocmirii documentației tehnice și a dosarului de restaurare este susținută și de alți autori. Astfel, V. Vinas și R. Vinas cer ca înregistrarea întregii activități de restaurare să se facă într-un dosar exhaustiv³⁵. Flieder și Duchein subliniază necesitatea unei fișe tehnice unice care se completează eșalonat de investigator și apoi de restaurator, precum și necesitatea unor fotografii înainte de restaurare, pe flux și după restaurare³⁶. Wachter insistă ca documentația de restaurare corect alcătuită să se păstreze³⁷.

Trebuie să facem mențiunea că dosarul de restaurare este mai complex în cazul unor documente foarte importante sau pentru care s-au aplicat tehnici de lucru cu o semnificație specială. În mod obișnuit, asemenea dosare se constituie în materiale de bază pentru publicarea unor lucrări de specialitate care marchează restaurarea ca etapă importantă în viața documentului sau care aduc contribuții la modul la care pot fi restaurate anumite tipuri de documente.

În cazul documentelor administrative curente care prezintă în linii mari aceleași caracteristici fizico-mecanice și chimice, precum și forme de degradare în general repetabile, elaborarea unui dosar de restaurare sofisticat pentru fiecare document în parte ar duce la crearea unei arhive tehnice mult mai voluminoase decât arhiva restaurată și ar crea probleme legate de depozitarea și evidența acesteia, fără a mai considera imensul volum de muncă solicitat pentru realizarea acestei documentații. Astfel, un dosar de arhivă administrativă de aproximativ 100 file ar putea să conțină circa 70 documente diferite. Dacă pentru fiecare document se realizează o documentație de restaurare de cel puțin 5 file (buletine de analiză, fotografii, rețete aplicate), ar rezulta o documentație de 350 file. Un laborator care lucrează cu o capacitate de restaurare de 100 000 file/an ar produce o documentație tehnică de circa trei ori mai voluminoasă decât arhiva restaurată, ceea ce ar necesita triplarea spațiului de depozitare. Din această cauză, datele specifice dosarului de restaurare se consemnează, în cazul arhivelor administrative curente, într-un registru de laborator în formă sintetică.

*

Principiile de bază ale restaurării enumerate și dezvoltate succint în acest studiu se constituie într-un cod de deontologie profesională a restauratorului. Deși noi am dezvoltat subiectul numai cu referire la restaurarea documentelor, avem convingerea că aceste principii au aplicabilitate generală în activitatea de restaurare a bunurilor de patrimoniu cultural. Modul în care restauratorul se raportează la aceste principii determină calitatea prestației sale și îl impune ca pe un profesionist supus unor exigențe față de care nu trebuie să se abată, deoarece în munca de restaurare nu se admit erori tehnice.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

³⁷ Wolfgang Wachter, *op. cit.*